

Niko Toš
**SOCIOLOG
V DIALOGU**

Pogovori z novinarji
v obdobju 1987–2016

Uredil Ali Žerdin

Niko Toš

SOCIOLOG V DIALOGU

Pogovori z novinarji v obdobju 1987–2016

Uredil Ali Žerdin

Izdajatelj:

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Zbirka:

Znanstvena knjižnica – Refleksije 5

Uredniški odbor:

dr. Zdenko Roter, dr. Vlado Mihelj, dr. Slavko Splival, dr. Slavko Kurdija, dr. Brina Malnar, dr. Samo Uhan, dr. Ali Žerdin

Organizacija:

Ivana Kecman

Likovna oprema in prelom:

Polona Mesec Kurdija

Tisk:

Present, d.o.o., Dolenjska c. 43, Ljubljana

Naklada: 250 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Toš N.:316(047.53)

SOCIOLOG v dialogu : pogovori z novinarji v obdobju 1987-2016 / [intervjuvanec] Niko Toš ; uredil Ali Žerdin. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2017. - (Znanstvena knjižnica / Fakulteta za družbene vede. Refleksije ; 5)

ISBN 978-961-235-819-8

1. Toš, Niko 2. Žerdin, Ali

290365184

Kazalo

Predgovor	
Ali Žerdin	7
 <i>UVODNI DEL</i>	
SOCIOLOG V DIALOGU	
Vrniti družbi možnost samorefleksije	
Ali Žerdin	13
 <i>Ljubljana, 4. 11. 2014</i>	
Sociolog Niko Toš – pol stoletja njegovega delovanja	
Zdravko Mlinar, Veljko Rus, Tine Hribar	23
 <i>Teorija in praksa, september 2016</i>	
Pogovor z Nikom Tošem, sociologom in dolgoletnim predstojnikom centra za raziskovanje javnega mnenja	
Pogovor so vodili Ivan Bernik, Vlado Miheljak in Mitja Hafner Fink, ki je pogovor usmerjal.	45
 <i>PRVI DEL</i>	
PREHOD MED SISTEMOMA	
 <i>Naši razgledi, 24. 4. 1987</i>	
Barometer: javno mnenje in raziskovanje mnenja	
Ob dvajsetletnici raziskave Slovensko javno mnenje. Spraševal je Štefan Kališnik.	107
 <i>Naši razgledi, 23. 2. 1990</i>	
Kaj mislijo (in kaj hočejo) Slovenci	
Govori vodja projekta Slovensko javno mnenje. Spraševal je Štefan Kališnik.	123
 <i>Naši razgledi, 8. 3. 1991</i>	
Kakšno ustavo hočejo Slovenci	
O tem, kaj mislijo in kaj hočejo Slovenci, na podlagi raziskave Slovensko javno mnenje govori vodja projekta. Spraševal je Štefan Kališnik.	139

Naši razgledi, 24. 1. 1992

Prehod in vrednotenje v njem

Ob raziskavi Slovensko javno mnenje 1991 – slovenska družba na prehodu v demokracijo, govori vodja projekta SJM.
Spráševal je Štefan Kališnik. 153

DRUGI DEL

**JAVNO MNENJE PRED PREHODOM –
O USTAVNIH AMANDMAJIH**

10. junij 1988

**Prvo pismo predsedniku ustavne komisije
Skupšćine SR Slovenije** 173

14. november 1988

**Drugo pismo predsedniku ustavne komisije
Skupšćine SR Slovenije** 183

30 junij 1989

**Tretje pismo predsedniku ustavne komisije
Skupšćine SR Slovenije** 191

TRETJI DEL

GRADITEV NOVE DRŽAVE

Mladina, 24. 5. 1994

Kaj Slovenci menijo o sebi?

Ob rezultatih raziskave Slovensko javno mnenje 1994.
Spráševala sta Miha Đ. Štamcar in Jani Sever. 203

Teorija in praksa, št. 5–6, Vol. XXXII, Ljubljana, junij/julij 1995

Emancipatorni naboj projekta

Slovensko javno mnenje

V imenu uredništva je spráševal
mag. Vlado Miheljak. 211

Delo, Sobotna priloga, 31. 8. 2002

Slovenska zagledanost vase usiha

Spráševal je Matija Grah. 229

Večer, 5. 2. 2005

So meteorologi krivi za slabo vreme?

Pogovor s tistim sociologom, ki že 40 let
potrpežljivo poslušá, da potvarja javno mnenje.
Spráševala je Dragica Korade. 241

Dnevnik, Zelena pika, 29. 10. 2005

**Reforma, ki se požvižga
na stališča ljudi, je že propadla**

Pogovor z dr. Nikom Tošem in dr. Veljkom Rusom.

Spraševala je Ranka Ivelja. 253

Ljubljana, 2006

Pogledi na reforme

Predgovor v knjigi Pogledi na reforme,

Znanstvena knjižnica FDV 265

Dnevnik, 10. 2. 2007

Rekli so mi, da sem slon v trgovini s porcelanom

Spraševala sta Sonja H. Vogrič in Ali Žerdin. 273

Delo, 19. 4. 2007

Nikjer ni tako malo razumevanja kot v Sloveniji

O ogroženosti slovenskega sodelovanja

v Evropski družboslovni raziskavi

Spraševala je Jasna Kontler Salamon. 287

Delo, Sobotna priloga, 24. 12. 2009

**Objektivne strokovne presoje
skoraj ni več. Je le politična.**

Spraševala je Jasna Kontler Salamon. 291

Ljubljana, 2011

Dve leti dekanovanja na petdeset let podlage

FDV – Petdeset let znanosti o družbi 299

Nedelo, 16. 10. 2011

Politike se menjajo, ogledalo ostaja

Ob 50. obletnici Fakultete za družbene vede.

Spraševal je Gorazd Utenkar. 311

ČETRTE DEL

ISKANJE NOVE DRUŽBENOSTI

Večer, V soboto, 19. 11. 2011

Ne kradi! Še vedno velja

Pogovor je vodila Dragica Korade. 319

Dnevnik, Objektiv, 28. 7. 2012

Intervju z N. Tošem

Pogovor je vodila Meta Roglič. 331

Svobodna misel, 28. 9. 2012

Z razvojnjo napako zaznamovani že na začetku

Spraševal je Medard Kržišnik. 343

Nedelo, 25. 11. 2012

Zaupamo šolstvu in zdravstvu, politiki pa ne

Ob novi evropski družboslovni raziskavi.

Pogovor je vodila Jasna Kontler Salamon. 349

Ljubljana, 2013

»Pričevanjem« Zdenka Roterja na rob

Predgovor v knjigi Zdenko Roter,

Pričevanja, politični utrinki 1989–1996,

Znanstvena knjižnica FDV – Refleksije 353

PETI DEL

KRITIKE DELOVANJA SISTEMA

Večer, V soboto, 19. 4. 2014

Obrata ni. Kvečjemu zastoj

Spraševala je Dragica Korade. 359

Ljubljana, 2014

Knjigi R. Rizmana na pot

Predgovor v knjigi Rudija Rizmana Čas brez alternative,

Sociološke in politološke refleksije

Znanstvena knjižnica FDV – Refleksije 371

Dnevnik, 6. januar 2015

Intervju z N. Tošem

Spraševala je Meta Roglič. 375

Delo, Sobotna priloga, 27. 8. 2016

Nimamo socialnih strategij. A tudi Evropa jih nima

Spraševala sta Ali Žerdin in Janez Markeš. 381

NAMESTO ZAKLJUČKA

Mladina, 2004

N. Toš – tisti raziskovalec javnega mnenja,

ki je že štirideset let trn v peti politike

Biografirala je Urša Matos. 395

Zaključna misel in zahvala

N. Toš 403

Stvarno in imensko kazalo 407

Predgovor

Ali Žerdin

Kaj je javno mnenje? Sam si javno mnenje predstavljam kot trampolin. Torej trampolin, napravo, namenjeno temu, da po njej skačejo otroci. Od Émila Durkheima naprej je znano, da pri opazovanju določenih pojavov opazimo statistično konstantnost. Pojavi, ki so v družbi statistično bolj ali manj konstantni, so, četudi gre za reči, ki se na videz tičejo zgolj posameznikov, hkrati tudi družbeni pojavi. Konstantna stopnja samomorilnosti na sto tisoč prebivalcev je Durkheimu govorila o tem, da ima samomor, ta globoko individualna odločitev, hkrati svoj družbeni kontekst. Ko spremljamo rezultate javnega mnenja, se stališča posameznikov, če za mnenje povprašamo dovolj velik reprezentativni vzorec, spremenijo v družbeno dejstvo, saj se izkaže, da se odstotek ljudi, ki o nekem vprašanju razmišljajo podobno, skozi čas ne spreminja bistveno. Če se v družbi ne dogaja nič, je javno mnenje kot ponjava trampolina, po kateri otroci ne skačejo. Se ne spreminja. Odstotek tistih, ki vlado podpirajo, v času, ko se ne dogaja nič, ostaja enak – tudi če za mnenje vprašamo povsem nov vzorec ljudi.

Kaj pa se zgodi, če otrok vendarle skače po trampolinu javnega mnenja? Ko na trampolin skoči, recimo, ekonomska kriza, javno mnenje zaniha. Ko se kriza konča in se začne konjunktura, javno mnenje zaniha v drugo smer. Ko ljudje živijo slabše, je tudi podpora vladi šibka. Ko ljudje živijo bolje, se podpora vladi stopnjuje.

A gibanja trampolina so v vsakdanjem življenju bolj zapletena. Četudi na vsakem trampolinu piše, da lahko po njem naenkrat skače le en otrok, se to navadno ne dogaja. Navadno po trampolinu hkrati divja

pol otroškega vrtca. Ne skačejo sinhronizirano. Skakljajo vsak po svoje. Tudi na družbo in javno mnenje praviloma ne vpliva le en dejavnik. Vsi ti skoki po trampolinu javnega mnenja vplivajo na vrednotenje pojavov, ki so v svoji osnovi povezani s skupnostjo kot celoto. Če, recimo, po trampolinu hkrati skačeta ekonomska kriza in zunanja nevarnost, se lahko pripeti, da zaupanje javnosti v vlado kljub krizi ne bo padlo. Če se krizi in zunanji nevarnosti pridruži nerodna izjava opozicijskega voditelja, lahko podpora vladi celo zraste. Če pa vlada uspešno odbije grožnjo zunanje nevarnosti in potem »privatizira«
zasluge za narode, lahko podpora vladajoči strukturi strmoglavni.

Kaj počne Niko Toš? Več kot pet desetletij spremlja, kaj se dogaja s trampolinom javnega mnenja. Beleži nihanja trampolina in interpretira, kako so vratolomne poteze otročičkov, nagnetenih na ponjavo, vplivale na nihanja. V pričujoči knjigo so zbrani intervjuji, ki jih je profesor Toš v zadnjih treh desetletjih dal za slovenske medije – Naše razglede, Delo, Nedelo, Večer, Dnevnik, Mladino, Svobodno misel ter Teorijo in prakso. S profesorjem so se enkrat ali večkrat pogovarjali Štefan Kališnik (1929-2004), Vlado Mihelj, Miha Štamcar in Jani Sever, Dragica Korade, Matija Grah, Ranka Ivelja, Sonja H. Vogrič, Jasna Kontler Salamon, Gorazd Utenkar, Meta Roglič, Medard Kržišnik, Ivan Bernik, Mitja Hafner Fink, Janez Markeš in Ali Žerdin. Hkrati so v knjigi objavljena pisma, ki jih je Niko Toš ob koncu osemdesetih let pisal predsedniku tedanje skupščine in ustavne komisije Miranu Potrču. Pisma govorijo o spremembah in konstantah vrednot v ključnem zgodovinskem trenutku, trenutku prehoda iz samoupravnega socializma v parlamentarno demokracijo. Knjiga prinaša nekaj drugih intervencij Nika Toša v javni prostor, ter dva biografska prikaza. Prvega so pisali Toševi profesionalni kolegi, akademiki Veljko Rus, Zdravko Mlinar in Tine Hribar, drugi, bolj hudomušen, je izšel v tedniku Mladina, napisala pa ga je Urša Marn.

Knjiga ni namenjena zgolj ljudem, ki se, kot Niko Toš, ukvarjajo s sociologijo ali raziskovanjem javnega mnenja. Gre za zbirko pogledov na Slovenijo v specifičnih zgodovinskih trenutkih, v katerih sociolog opisuje prevladujoče vrednote, ter spremembe kolektivne mentalitete. Tisto, kar je raziskovalec javnega mnenja z anketiranjem ljudi iz družbe

izkopal, je prek objavljenih analiz in intervjujev vrnil. Rzsuti tovor vrednot, ki ga je z meritvami izkopal iz globin družbe, je v analizah uredil v pregledne sociološke kategorije, med pogovori z novinarji pa je ta spoznanja prevedel v jezik javnosti in družbi, surovinski bazi sociološke profesije, vrnil analizo, ki omogoča družbeno samorefleksijo. Če respondent, kot v sociološkem žargonu rečemo sodelujočemu v anketi, raziskovalcu pove, kaj si misli o določenem pojavu, potem sociolog celotni javnosti odgovori tako, da rzsuti tovor odgovorov spravi v preglednice, razišče časovna nihanja in ugotavlja morebitne vzročne povezave. In to je zgodba te knjige – rzsuti tovor individualnih stališč je preoblikovan v 30-letno pripoved o družbi, spremembah in konstantah.

Za konec uvoda še en bistven podatek o rzsutem tovoru. Besedila, objavljena v tej knjigi, bi ostala rzsuti tovor, če Ivana Kecman v kaos časopisnih prispevkov ne bi vnesla reda.

UVODNI DEL

Sociolog v dialogu

Vrniti družbi možnost samorefleksije

Ali Žerdin

Ko je Michael Burawoy, v Veliki Britaniji rojeni sociolog judovsko-ruskega porekla, leta 2004 prevzel vodenje Ameriškega sociološkega združenja, je ob izvolitvi sociologijo razvrstil v štiri tipe¹: profesionalno, kritično, javno in »policy²«. Ob tem je javno sociologijo identificiral kot tisti tip, ki je za razvoj celotne discipline ključnega pomena.

Če sta profesionalna in kritična sociologija namenjena akademskemu občinstvu, sta »policy« in javna sociologija namenjena neakademskim krogom. Če je »policy« sociologija namenjena znanim naročnikom – denimo korporacijam, lokalnim skupnostim, državnim institucijam – je javna sociologija namenjena civilni družbi, javnosti. A kaj je civilna družba, se je vprašal Burawoy. Če se ekonomija kot znanost ukvarja z vsemi vidiki trgov in če se politične vede ukvarjajo z državo in politično stabilnostjo, je civilna družba kot predmet preučevanja in kot »uporabnik« javne sociologije tisto, kar ostane, ko trg in državo postavimo v oklepaj. Civilna družba je prostor združenj, gibanj, političnih strank, sindikatov, verskih skupnosti, izobraževanja, tiska, prostovoljnih organizacij, omrežij, sorodstvenih struktur ... Navedena delitev dela med

1. Michael Burawoy (2004): For Public Sociology, <http://burawoy.berkeley.edu/Public%20Sociology,%20Live/Burawoy.pdf>
2. Z besedo »policy« imamo v slovenskem jeziku nekaj težav, ker pojem »politika« razumemo zelo ozko. »Policy« sociologija je namenjena utemeljevanju, analizi ali oblikovanju politik, torej dejanj ali usmeritev, ki jih predlaga vlada, parlament, stranke, gospodarski centri moči, lokalne skupnosti, posamezniki.

ekonomsko znanostjo, političnimi vedami in sociologijo ne pomeni, da se sociologija ne bi ukvarjala z ekonomijo ali državo. A na državo in produkcijo glede s stališča družbe, ne s stališča ekonomske učinkovitosti ali stališča politične stabilnosti. Sociologijo zanima, kaj se zgodi v družbi, ko država uveljavi določene ukrepe.

Sociologijo zanima, kakšne so družbene predpostavke delovanja trgov, kakšni so učinki delovanja trgov na družbo, kako je trg – če smo intelektualno pošteni – v resnici zgodovinski produkt delovanja družbenih sil. Trg ni nastal sam od sebe, pač pa je najgloblje vpet v družbeni kontekst, v kontekste odnosov politične oblasti in družbeno-ekonomske moči. Enako velja za državo – ta ni nastala v praznem prostoru, pač pa je definirana tudi s silami, ki obstajajo znotraj družbe. Velja tudi obratno: ukrepi države in drugih političnih akterjev imajo svoje učinke v družbenem prostoru.

Sociologija kot znanstvena disciplina, ki se ukvarja z družbo, ima do predmeta svojega raziskovanja posebno dolžnost. Družbi oziroma javnosti kot tistemu delu družbe, ki absorbira, »rezonira«, predeluje in tudi producira informacije in interpretacije, je dolžna spoznanja o predmetu preučevanja »vrniti«. Družba z odnosi, procesi, javnim mnenjem ter interakcijami z okoljem o sami sebi »proizvaja« ogromne količina neosmišljenih podatkov. Zastavlja se vprašanje, kdo je lastnik in uporabnik podatkov, ki jih s svojih ravnanjem »proizvajajo« ljudje, skupine, družba kot celota. Še pred nekaj desetletji je veljalo, da so največje podatkovne zbirke v lasti države – denimo davčni, obveščevalni ali zdravstveni podatki, podatki popisa prebivalstva ter drugi podatki, ki jih zbirajo nacionalni ali transnacionalni statistični uradi. Recimo, da so bili podatki, ki jih je zbirala država, vsaj v posredni lasti skupnosti kot celote. Situacija danes je bistveno drugačna. Je tudi drugačna kot leta 2004, ko je Burawoy utemeljeval pomen javne sociologije. Z razvojem informacijskih tehnologij je namreč država postala bistveno manj pomemben upravljalec podatkovni zbirk.

Nekaj let stare analize govorijo, da se količina podatkov, ki jih proizvedejo prebivalci planeta, v sedmih letih poveča za desetkrat³. To pomeni,

3. <https://www.emc.com/leadership/digital-universe/2014iview/executive-summary.htm>

da lahko danes upravljalec podatkov, ki jih je s svojimi ravnanji proizvedla globalna skupnost kot celota, rekonstruira znaten del trgovskih in finančnih transakcij, individualne mobilnosti, komunikacij ... Rekonstruira lahko identitetne pripadnosti ljudi, njihova mikro ali makro omrežja, potrošniške in druge preference, umeščenost posameznika v družbeno strukturo, vedno bližje pa smo tudi digitalnemu približku rekonstrukcije družbene strukture kot celote ... Vedno večji delež individualnih ali kolektivnih potez namreč danes za seboj pušča digitalni odtis, ta pa upravljavcu podatkov omogoča vedno bolj natančno rekonstrukcijo družbe. Ideja »pametnih« mest, denimo, je v resnici ideja prevajanja dejanj skupnosti v informacije. »Pametno« mesto je mesto, ki živi dvojno življenje – realno življenje na ulicah, domovih, delovnih mestih, in vzporedno, digitalno življenje, ko v skladiščih podatkov poteka vedno bolj natančna rekonstrukcija vseh dejanj iz realnega sveta.

Hkrati pa o teh podatkih, ki nekje obstajajo, posameznik ve zelo malo. Enako velja za družbo kot celoto: družba ne ve, kakšne podatke je proizvedla s svojim ravnanjem, kaj te informacije pomenijo, kaj pripovedujejo o družbi. Ker so podatkovna skladišča, ki omogočajo vedno bolj natančne rekonstrukcije družbe kot celote, danes organizirana v okviru peščice oligopolnih korporacij, ima tudi dostop do proizvedenih podatkov le peščica ljudi.

Kaj lahko v tem kontekstu naredi sociologija? Sociolog nima dostopa do nepregledno velikih podatkovnih skladišč Facebooka, Googla, Amazona, Alibabe, Microsofta, IBM-a ali obveščevalnih služb. Ima dostop do podatkov statističnih uradov, podatkov, ki jih generirajo popisi prebivalstva, deloma do derivatov davčnih podatkov, nekaterih delov sodnih registrov ter podatkov, ki jih sociologi zberejo sami. To je bazen (v resnici dokaj plitev), ki sociologu omogoča sistematizacijo in analizo podatkov ter, če gre za javno sociologijo, publiciranje spoznanj.

Zakaj je publiciranje socioloških analiz danes tako pomembno? Pomembno je, med drugim, tudi zato, ker vsaj do neke mere zmanjšuje eno ključnih družbenih asimetrij, asimetrijo med tistimi, ki imajo dostop do informacij, ter onimi, o katerih podatki sicer govorijo, a dostopa do informacij nimajo. Javna sociologija nikakor ne bi smela povečevati asimetrije med tistimi, o katerih informacije govorijo, ter onimi,

ki s podatki, katerih izvor je družba, upravljajo, jih analizirajo, z njimi tudi manipulirajo, jih uporabljajo dobronamerno ali zlorablajo za krepitev družbenega gospostva. Sociologija ne sme biti vpeta v neekvivalentno menjavo, ko bi podatke iz družbe črpala, hkrati pa znanstvenih spoznanj družbi ne bi vračala. Družba namreč ne sme biti surovinska baza znanstvene discipline, ko bi znanost podatke iz družbe zgolj grebla, grabila in ugrabljala, pač pa mora derivat te podatkov, megleno sliko družbe, ki pa je na nekaterih točkah izostrena, skupnosti vrniti.

A ne gre zgolj za nastavljanje ogledala družbi. Zastavlja se namreč vprašanje, ali in kako naj sociologija vrednoti sliko, ujeta v ogledalu. Povedano bolj neposredno: ali je naloga sociologije, da je do predmeta svojega preučevanja, družbe, kritična.

Načeloma naj bi bili privilegirani objekti kritike tisti segmenti skupnosti, ki imajo moč ali oblast, torej državne institucije, organizacije politične, ekonomske in ideološke moči. Kaj pa civilna družba? Je primerno, če je predmet kritične analize tudi civilna družba?

Če izhajamo iz civilizacijske in tudi ustavne predpostavke, da ima v demokraciji oblast ljudstvo, tri veje oblasti pa imajo zgolj mandat, da oblast ljudstva, izraženo na neposrednih in poštenih volitvah, izvajajo, potem ne more biti dvoma. Ker ima ljudstvo oblast, je primerno, da je tudi ljudstvo kot suveren, kot nosilec oblasti predmet kritične analize. Organizacije ali omrežja s politično, ekonomsko in ideološko močjo so namreč sestavni del družbe, del ljudstva. A na tem mestu je potrebna terminološka razčlenitev.

Na terminološki ravni ljudstvo ni isto kot družba. Ljudstvo je najbolj splošna oznaka za skupnosti človeških bitij, ta skupnost pa je praviloma zamejena z nacionalnimi mejami. Družba je strukturirano ljudstvo, skupnost ljudi v določenih odnosih, ki si delijo določene skupne imenovalce, denimo kulturo. Javnost je družba, ki rezonira, družba s stališči. Javnost je torej ljudstvo, sestavljeno iz ljudi, ki so v medsebojnih odnosih, in stališča sprejemajo ali zavračajo, jih predelujejo in posredujejo.

Odpraviti velja še pomemben nesporazum: pojem »civilna družba« se je v slovenski sociologiji uveljavil v osemdesetih letih, torej v specifič-

ne zgodovinskem obdobju, ko je država branila izrazito partikularne interese, četudi naj bi država po (utopični) definiciji zastopala obči interes. Po drugi strani pa so bili znotraj civilne družbe, prostora, ki je po definiciji rezerviran za izražanje partikularnih interesov, artikulirana nekatera obča načela – v civilni družbi so bili postavljeni novi standardi varovanja človekovih pravic, v civilni družbi je bil artikuliral nacionalni program, v civilni družbi se je odvijala razprava o ustavnih konceptih. Zaradi kratkega obdobja, ko civilna družba ni bila prostor partikularnosti, pač pa občega, obstaja nostalgična optična prevara, ki sugerira, da je civilna družba vedno in povsod prostor artikulacije občega, prostor razvoja načel spoštovanja človekovih pravic, razvoja načel ustavne demokracije.

In če na osemdeseta leta gledamo z nostalgijo, ki je lahko razlog za optično prevaro, ne gre spregledati, da so tedaj prav v javnosti delujoči sociologi proizvajali koncepte, zaradi katerih je pojem civilne družbe še vedno nabit s pozitivnimi pomeni – Slovensko sociološko društvo je skupaj s kolegi iz Slovenskega filozofskega društva začelo razpravo o svobodi govora. Teze za nacionalni program so – med drugimi – artikulirali v javnosti delujoči sociologi. Koncept civilne družbe so utemeljevali sociologi. Četudi prvi ustavni osnutek v nacionalnem zgodovinsko nastopa pod imenom Pisateljska ustava, ne gre spregledati, da so jo ob pisateljih pisali sociologi, filozofi in pravniki. Profesor France Bučar, *founding father* ustave in države, je bil po izobrazbi sicer pravnik. A njegov mentalni ustroj je bil vsaj toliko kot pravniški tudi sociološki. Ustavna dopolnila, sprejeta leta 1989, so – kot razkriva ta knjiga – temeljila na natančnem poznavanju razpoloženja javnosti, ki ga je izmeril Center za raziskovanje javnega mnenja, meritve pa je analiziral profesor Niko Toš.

A vrnimo se k civilni družbi. Ni razloga, da bi civilno družbo prikazovali v najsvetlejših odtenkih. Civilna družba je lahko prostor altruizma ali sebičnosti, demokratičnosti ali avtoritarnosti, humanizma in totalitarizma, sodelovanja in konflikta, izkoriščanja ali solidarnosti, mirovnštva in nasilništva, rasizma in boja proti rasizmu, feminizma in boja proti diskriminaciji, racionalne razprave in populizma, predsodkov in razsvetljenstva, emancipacije in zaslužnjevanja. Ni torej po-

sebnega razloga, da bi bila sociologija kritična zgolj do stebrov državne oblasti in ekonomske ter politične moči, prizanesljiva pa do družbe kot take. Odprto seveda ostaja vprašanje, kako »dobro« družbo kvarita »pokvarjena« državna oblast ali ekonomsko-politična moč. A tudi ko odgovorimo na to vprašanje, ugotovimo, da ostaja dovolj razlogov za kritiko pojavov znotraj družbe, pojavov, ki so imanentni družbi kot taki, brez vplivov »pokvarjene« države, sebičnih korporacij ali korumpiranih elit.

Enako legitimna pa je tudi trditev, da lahko v določenih zgodovinskih okoliščinah »pokvarjena« družba vpliva na »dobro« državno oblast. Hipotezo konkretizirajmo s primerom iz sodobnosti: zahteve ksenofobičnega dela civilne družbe na državno oblast učinkujejo tako, da ta sprejema protimigrantske ukrepe, za katere se zdi, da so v nasprotju z ustavo in načeli mednarodnega prava. Populistične politične stranke in populistična gibanja politični prostor spreminjajo na način, da državna oblast – v strahu, da bi naslednje volitve izgubila – sprejema ukrepe, ki so sprti z načeli liberalne ali ustavne demokracije.

**

Vrnimo se k javni sociologiji. Tako kot samorefleksijo potrebuje posameznik, jo potrebuje tudi družba. Sociologija je tista veda, ki razpolaga z bolj ali manj uporabnimi in natančnimi metodološkimi orodji za raziskovanje in analizo odnosov v družbi. Z empiričnimi ali teoretskimi orodji se lahko ukvarja z vprašanji, kakšna je družbena struktura. Hkrati pa ima na voljo metodološki aparat za raziskovanje in analizo vrednot, stališč, diskurzov, verovanj, ideologij, mnenj znotraj družbe oz. javnosti. Sociolog podatke o teh pojavih in procesih zaznava, zbira in analizira. Če zgodovinopisje samorefleksijo družbe omogoča na historični časovni osi, naj bi sociologija samorefleksijo omogoča v sedanjost. Ob tem sociologija nima privilegija, ki ga ima zgodovinopisje, kajti zgodovinar ve, kaj se je bilo pripetilo in kaj je temu sledilo. Vzročne povezave je v zgodovinopisju lažje rekonstruirati kot v sociologiji. Po drugi strani pa ima sociolog možnost, da lahko pove, kaj se utegne zgoditi in lahko s to razlago posredno ali neposredno vpliva na tok dogodkov.

Če želi sociolog neposredno vplivati na razvoj dogodkov, potem je njegova dejavnost vezana na pojem »polity« sociologije, saj so naročniki njegovih storitev – vlada, lokalne skupnosti, korporacije, mesta ... – pomembni družbeni akterji. Posreden vpliv na tok dogodkov pa pomeni, da sociolog, ki svoja dognanja deli z javnostjo, družbenim akterjem (torej javnosti, družbi oziroma njenim delom ali ljudstvu kot najširši kategoriji) omogoča refleksijo, ta pa lahko – ali pa tudi ne – postane gorivo družbenega delovanja. Ko gre za javno sociologijo, torej ne gre za adaptacijo Marxove enajste teze o Feuerbachu, v kateri bi besedo »filozof« nadomestili z besedo »sociolog« (»Filozofi so svet samo različno interpretirali, gre za to, da ga spremenimo.«⁴). Učinki javne sociologije so posredni. Posredno vplivanje na tok dogodkov je možno, če sociologija komunicira z javnostjo.

Javna sociologija pa se lahko s tem znajde na spolzkem terenu. Gre za občutljivo vprašanje razmerja med znanstveno analizo in ambicijo, da bi sociolog sam postal akter družbeno-političnega ali zgodovinskega dogajanja. Da bi javna sociologija ostala znotraj okvirov znanosti in da ne bi prešla na teren družbenega aktivizma ali neposrednega političnega delovanja, mora skrajno resno slediti vsem kriterijem, ki veljajo za tisti del sociološkega polja, ki ga Burawoy imenuje profesionalna sociologija. Z drugimi besedami: javna sociologija – kar opozarja tudi Burawoy – ne obstaja, če ni hkrati tudi profesionalna. Za javno sociologijo torej velja enaka metodološka strogost kot za profesionalno sociologijo. Hkrati pa se sociološko besedilo, ki ima ambicije, da bi komuniciralo z javnostjo, vendarle razlikuje od besedila, ki ustreza definiciji profesionalne sociologije.

Naj navedem nekaj primerov. Če gre za preučevanje omrežij ekonomske elite (osebno se na tem delu sociološkega polja počutim najbolj domače), eden od najbolj uporabnih konceptov govori o jedrih. Jedro je tisti del omrežja, kjer so povezave najgostejše. N-jedro pomeni, da so znotraj tega dela omrežja enote povezane z vsaj n-povezavami. Bolj konkretno: 6-jedro pomeni, da so znotraj tega dela omrežja enote povezane z vsaj šestimi povezavami. Ko gre za profesionalno sociologijo,

4. Marx, Engels, 1979: Izbrana dela, 2. zvezek, 359. Ljubljana, Cankarjeva založba

je raziskovalec omrežij profesionalni skupnosti dolžan razložiti, kako je sestavil podatkovno matriko, dolžan je natančno opisati, koliko enot je v 6-jedru, koliko v 7-jedru, koliko v 8-jedru. Profesionalno skupnost ti detajli zanimajo, ker je rezultat analize odvisen tudi od kalibracije merkega instrumenta. Hkrati pa zapleteni metodološki detajli za javnost kot rezonirajoči del družbe niso pretirano zanimivi. Javna sociologija bralca torej ne bo strašila z natančno definicijo 8-jedra, pač pa zadošča, če javnost ve, da gre za najgostejši del omrežja.

Če je sociolog profesionalni skupnosti dolžan razložiti, kolikšen je standardni odklon, kakšna je varianca, kakšno je povprečje, kolikšna je mediana, kaj kaže korelacija, kaj kažejo izsledki multivariantne analize in kaj pripoveduje faktorska analiza, bo sociolog, ki ima ambicijo komunicirati z javnostjo, pri naštevanju metodoloških orodij nekoliko prizanesljiv. Če namreč sociolog komunicira, denimo, z zgodovinarjem, pravnikom, filozofom ali novinarjem, lahko razpravo »ubije«, če sogovornike prestraši z regresijskimi koeficienti, faktorskimi modeli ali kompleksnimi matematičnimi formulami, v katerih se prepletajo grške črke, oglati oklepaji in ulomkove črte, razvrščene v več nivojih.

Javna sociologija je torej sorodna prevajalski dejavnosti. Besedilo, objavljeno v znanstveni reviji, namenjeni profesionalni sociološki skupnosti, lahko brez zadržka operira s podatkom, da znaša standardni odklon 0,1. Besedilo, namenjeno javnosti, pa bo bolj razumljivo in še vedno korektno, če pojasni, da je opazovani vzorec precej homogen. Profesionalni sociolog bo razumel, kaj pomeni standardni odklon 0,6. Razprava s filozofom, pravnikom ali splošno javnostjo pa bo bolj produktivna, če navedemo, da je opazovani vzorec heterogen. Četudi sociolog morda ne zna v vsaki minuti dneva povedati formule za izračunavanje standardnega odklona ali če ima težave z razumevanjem formul, v katerih nastopajo grške črke, oglati oklepaji in neobičajno zapletene ulomkove črte, je dolžan razumeti, kaj pomenijo rezultati, ki jih izvrše računalnik.

Naj ilustriram še z enim primerom: ker se v prostem času ukvarjam z analizo socialnih omrežij, lahko na tem mestu priznam, da nikakor ne znam ponoviti formule za izračun mere središčnosti glede na dostopnost, ene ključnih analitičnih kategorij pri raziskovanju omrežij. Zelo

dobro pa razumem, da visoka mera središčnosti glede na dostopnost, ki jo izvrše računalniški program Pajek, pomeni moč. V jeziku javne sociologije: tisti, ki je v središču omrežnih povezav, ima moč. V jeziku profesionalne sociologije: visoka mera središčnosti glede na dostopnost je pokazatelj velike moči posamezne enote. Mera središčnosti glede na dostopnost določene točke pa je enaka količniku števila vseh ostalih točk in vsote vseh razdalj med določeno točko in vsemi ostalimi točkami⁵.

Sociolog, ki vstopa v javni prostor, na nek način živi dvojno življenje. Prvo življenje javnega sociologa je življenje profesionalne znanstvene strogosti. Na nočni omarici ima Maxa Webra ali Statistični letopis, na prenosniku pa SPSS, Pajka in podatkovne datoteke. A na prenosniku ima tudi word za pisanje poljudnih člankov in power point za prezentacijo dognanj, ki so nastale ob pomoči sociologom namenjene programske opreme.

Javna sociologija ne sloni na anekdotičnih zaznavah, pač pa temelji na teoretskih in empiričnih analizah, ki pa so prevedene v jezik javnost, jezik, ki tudi nesociologu omogoča, da razume sociološke teorije in hipoteze, o njim razmišlja, se z njimi strinja ali jih zavrača. In če bi me kdo silil, naj kot sociolog, novinar, urednik in bralec navedem, katero sociološko besedilo mi je osebno najljubše, bi bil v globoki zadregi. So to, denimo, besedila Pierra Bourdieuja (1930-2002), danes že sociološkega klasika, ali pa so mi morda ljubše knjige Malcolma Gladwella (1963), v Veliki Britaniji rojenega kanadskega novinarja (jamajško-britanskega rodu), ki je po izobrazbi sicer zgodovinar, a je s svojim literarno-prevajalskim talentom in občutkom za dramaturško izgradnjo besedila sociološka dognanja sposoben predstaviti milijonskemu občinstvu? Mi je ljubši Mark Mizruchi (1953), raziskovalec korporativnih elit z Univerze Michigan, ali morda Naomi Klein (1970), ki je študirala na Univerzi v Torontu, a je študij literature in filozofije opustila, ker jo je bolj zanimalo novinarstvo⁶, kot novinarka

5. De Nooy, Mrvar in Batagelj, 2005: *Exploratory Social Network Analysis with Pajek (Structural Analysis in the Social Sciences)*, 127. New York: Cambridge University Press

6. <http://www.discoverthenetworks.org/individualProfile.asp?indid=2131>

pa je v zadnjih dveh desetletjih napisala nekaj briljantnih knjig o sodobnem kapitalizmu, v katerih združuje analitično pronicljivost, širokopotezno terensko zbiranje empiričnega gradiva in literarni talent? Mi je ljubši Ulrich Beck (1944-2015), sociolog, ki je znal sociološko teorijo preliti v kar berljivo zgodbo, ali morda Michael Moore (1954), nekoč neuspešni študent novinarstva na Univerzi Michigan, režiser in publicist, ki sicer ne premore nikakršne znanstvene strogosti, a čigar filmografija in publicistika sta nabita s sociološkim instinktom. Da se razumemo – Michael Moore, Naomi Klein ali Malcolm Gladwell niso najpomembnejši sociologi sodobnosti. Daleč od tega. A znajo nekaj, česar pomemben del sociologov ne zna: sociološka spoznanja prevajajo v jezik, ki je razumljiv slehernemu intelektualcu.

Utemeljeno lahko domnevamo, da obstaja množica analitikov, ki so priklopljeni na orjaška podatkovna skladišča korporacij ali obveščevalnih služb. Enako utemeljeno lahko domnevamo, da ti analitiki pišejo zelo poglobljena poročila o družbi. Hkrati vemo, da z zatonom tiska ugaša eden od kanalov, ki je vsaj tri stoletja omogočal družbeno samorefleksijo. Obstajajo centri moči in oblasti, ki družbo izjemno dobro razumejo, a hkrati naredijo vse, da to razumevanje skupnosti kot celoti ne bi bilo dostopno.

S tem pa je izrisan tudi opis del in nalog javne sociologije – družba ima pravico do samorefleksije, do razumevanja same sebe, javna sociologija pa je poklicana, da pri samorefleksiji pomaga. A če je omejena z jezikom, ki ga javnost ne razume, opisa del in nalog ne more uresničevati.

Ljubljana, 4. 11. 2014

Sociolog Niko Toš – pol stoletja njegovega delovanja

Zdravko Mlinar, Veljko Rus, Tine Hribar

Niko Toš (N. T.; 1934)¹ sodi v generacijo snovalcev slovenske akademske, pedagoške in raziskovalne sociologije. Že kot študent prava si je z delom v pravosodju izoblikoval kritičen odnos do možnosti neodvisnega pravosodnega delovanja in se na spodbude prof. J. Goričarja posvetil sociologiji. Več kot petdesetletno pedagoško in raziskovalno delovanje N. T. v polju družboslovja, še posebej sociologije, lahko strnjeno prikazemo in ovrednotimo v nekaj vsebinskih presekih:

1. N. T. se je po maturi (1953) vpisal na Pravno fakulteto, se poročil, se zaposlil jeseni 1955 (deklarant, fakturist, statistik), nato je kot študent prava prejemal štipendijo javnega tožilstva, bil jeseni 1956 pozvan v službo in v letih 1957 in 1958 opravljal vlogo okrajnega javnega tožilca. Po diplomi (1958) je pravniško delo opustil, bil sprejet na politološki podiplomski študij na Institutu za družbene vede v Beogradu, ki ga je zaradi bolezni v družini zapustil, in se po krajšem času kot aspirant, asistent, vključil v novoustanovljeni Inštitut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani. V študijskem letu 1960/61 je predaval Uvod v družbene vede trem generacijam študentov naravoslovja (FNT). V študijskem letu 1961/62, spomladi 1962, je začel redno predavati Metodologijo družboslovnega raziskovanja in se s 1. 1. 1963 redno zaposlil na takratni Visoki šoli za politične vede. Magistriral je s temo Vidiki socialne diferenciacije in zavest o njih (FSPN, 1977) in doktoriral na temo Politična zavest in angažiranje (FSPN, 1986). Kot redni profesor in raziskovalec FDV bo koncem leta 2014 upokojen.

1. Vstop v družboslovje

Med kratkotrajnim študijskim bivanjem na politološkem podiplomskem programu na Institutu za družbene vede v Beogradu se je seznanil in povezal z vidnimi družboslovci iz beograjskega, zagrebškega in drugih univerzitetnih središč.²

Po prehodu na Inštitut za sociologijo (ISU, 1960) je sodeloval pri oblikovanju prvih raziskovalnih projektov: pri izvedbi prve aplikativne medijske raziskave »Nedeljski dnevnik« (1961)³ ter predvsem pri zasnovi prve in vse doslej najobsežnejše empirične sociološko-komunikološke raziskave v Sloveniji in Jugoslaviji, »Sredstva množičnega komuniciranja na Slovenskem – MKS 1962«.⁴ Raziskava MKS pomeni iztočnico za ves kasnejši razvoj sociološkega raziskovanja v Sloveniji. Če je beograjsko sociološko šolo v tem času in kasneje mogoče označiti kot socialno-filozofsko, marksistično in zagrebško sociološko šolo kot sistemsko-teoretsko, lahko ljubljansko sociološko šolo ob značilnosti obeh navedenih vendarle strnjeno označimo kot sociološko-empirično šolo. K temu je, poleg drugih, značilno prispevalo prav delovanje N. T. z raziskovalnimi projekti, ki jih je snoval in vodil od sredine šestdesetih do konca devetdesetih let.

2. Prvi predlog za raziskavo javnega mnenja in predmet Metodologija

Leta 1962 je akademik L. Vavpotič, tedaj direktor Inštituta za javno upravo PF, povabil N. T. k pripravi programa raziskovanja javnega

-
2. Spoznal se je z R. Supekom, V. Milićem, L. Tadićem, Z. Golubovićevo, D. Mičunovićem, E. Pusićem, I. Kuvačićem, M. Zvonarevićem, D. Breznikom in vrsto dejavnih mlajših družboslovcev, s katerimi je uspešno kolegialno in raziskovalno sodeloval v naslednjih desetletjih.
 3. Skupaj s S. Saksido, M. Jezernikom, T. Bratino.
 4. Na reprezentativnem stratificiranem vzorcu (N=12.000; M. Blejec) zasnovana sociološka raziskava medijskega in kulturnega polja pomeni jugoslovanski prvenec v polju empiričnega raziskovanja; za skupino sodelujočih (S. Saksida, F. Vreg, M. Peršič, M. Jezernik, A. Barbič, N. Toš idr.) je bil ta projekt pomembna metodološka šola.